

АКТУАЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ГЛОБАЛНАТА ИКОНОМИКА

В днешно време е невъзможно да си представим икономиката на която и да е страна извън международния контекст. Събитията в света оказват влияние върху вътрешното състояние и перспективи за развитие. От тази гледна точка за икономическата колегия от изключителен интерес е наскоро публикуваната книга на световноизвестния учен, почетен президент на международната икономическа асоциация академик Олег Тимофеевич Богомолов.¹

В нея теоретичният анализ е подкрепен от богат фактически материал, дадени са основните характеристики на глобализацията, разкрити са механизмите на функциониране на международната икономика. Специално внимание е отделено на глобалните икономически проблеми, на мястото на Русия и въпросите на международния икономически ред.

Глобалната икономика за акад. Богомолов не е съвкупност от взаимосвързани национални стопанства, а “особен организъм, който има специфични функции и специални институти, даващи пълно право да се говори за световно стопанство, което не е сума от стопанствата на отделните страни”.² В книгата се извеждат различията между националните и световното стопанство, като се подчертава, че създадените от отделните страни международни институти за регулиране на валутно-финансовите и търговските отношения, както и за решаването на някои други глобални проблеми, са с ограничени възможности за въздействие върху своите членове. Техните компетентности засега не са достатъчни, за да предотвратят опасните кризисни процеси и ситуации, които възникват в световната икономика.

В тази ситуация отделните страни не биха могли да се справят самостоятелно. Те трябва да намират форми и механизми на взаимодействия, да се учат да управляват процеси, които протичат в глобална среда извън техните граници. Разбирането на сложностите на съвременния глобализъм е необходимо, за да се предотвратяват негативните му проявления. За тяхното изясняване акад. Богомолов използва подходите на анатомията и физиологията, които позволяват да се разберат особеностите на строежа и функционирането на сложните организми.

Във връзка с това първа глава е посветена на международното разделение на труда, което на “генно” равнище се дефинира като първооснова на глобализма. То се възприема като естествено и много съществено свойство на труда, което повишава неговата производителност и качество и има различни форми по вид дейност (общо, частно и единично) и по територия (междурегионално и международно). Факторите, които оказват въздействие върху диференциациите в

---

¹ О.Т.Богомолов. Анатомия глобалной экономики, Москва, ИКЦ “Академкнига”, 2003, 216 с.

² Кучински, Ю. Очерки по истории мирового хозяйства. М., 1954, с. 8.

международното разделение на труда, са обособени в три групи: природно-географски различия, технически прогрес, социално-икономически условия. Като се основава на теорията за сравнителните разходи на Давид Рикардо, развита в класическия му труд "Начала на политическата икономия и данъчното облагане", авторът обобщава, че разделието на труда в международен мащаб предлага икономия на всеки свой участник независимо от равнището на индустриалното му развитие, въпреки че величините на получените изгоди могат да се различават.

Ускореното нарастване на взаимозависимостта на стопанската дейност в началото на XXI век обхваща практически всички страни в света и става глобално. Този обективен процес, обозначен с термина "глобализация" и отразяващ периода след интернационализацията на международния икономически живот, който се характеризира с изостряне на конкурентната борба на световно равнище, предоставя възможности за ускоряване на социално-икономическия прогрес, но в същото време за много от страните се оказва заплаха за националните интереси и самобитност. Във връзка с това всяка държава трябва да има своя стратегия за използване на предимствата на икономическата глобализация, като се отчитат нейната същност и движещи сили. Характерните черти на глобализацията са заносът на капитал, търговията с права на собственост във вид на ценни книжа, банкови депозити и дългови инструменти. Към тях се причисляват и неикономически измерения като ограниченост на природните ресурси, замърсяване на околната среда, изпреварващо нарастване на населението в сравнение с ресурсните възможности на планетата, увеличаващ се разрыв между бедни и богати страни. Транснационалните корпорации (ТНК) се превръщат в основен двигател на процеса на икономическата глобализация, а такива нейни субекти като отделни държави и чисто национални компании се оказват в много отношения силно притиснати и с маргинална роля. Авторът смята, че основният инструмент за експанзията на ТНК са преките чуждестранни инвестиции. Като ново проявление на глобализацията се определя сливането на големи компании със сходен профил, както и премахването на бариерите пред движението на капитали и стоки. Роля за задълбочаване на икономическата глобализация имат Световната търговска организация, МВФ, Световната банка и др.

Преходът на значителна част от контрола над икономиката на суверенните държави към ТНК и международните организации често се характеризира като болезнен проблем на съвременността.

Определена защита от конкурентното превъзходство на водещите държави в света и експанзията на могъщите им ТНК дават регионалните международни групировки. Тяхната поява е една от характерните черти на глобализацията, като правят структурата на световната икономика още по-сложна.

В тази ситуация за отделните страни, особено по-малките и по-бедните, е доста трудно да контролират произтичащото извън техните граници, а стихийните или насочваните от силните държави глобални процеси могат да имат негативни последици за тях. Във връзка с това акад. Богомолов предлага ООН да разработи критерии за справедливо разпределение на ефектите от глобализацията.

Уязвимостта на глобалната икономика се свързва с нарастващата неспособност на много страни да догонят високоразвятия свят, със засилващото се социално неравенство вътре в тези страни и с несбъднатите очаквания на хората, когато стандартите на благосъстоянието и потреблението във високоразвитите страни се тиражират със средствата за масово осведомяване в цял свят. От друга страна, високата степен на интернационализация на капитала при запазване на национално-държавната форма на организация на парично-кредитната система също съдейства за проблеми, свързани с повишаване на деструктивната разновидност на валутно-финансовите кризи. Като далеч нееднозначно положителна за устойчивостта на финансовата система се оценява ролята на финансовите иновации. Всички тези проблеми водят до възникването на антиглобализма като протест срещу либералния модел на глобализацията.

Глава трета акад. Богомолов посвещава на световния пазар и международната търговия, като на базата на обширен статистически материал, представен във втора глава, формулира закономерността, че международната сфера на размяна както на стоки и услуги, така и на парични капитали и работна сила се развива значително по-динамично от националните пазари. Това е още един характерен признак на икономическата глобализация. Освен с многото сделки обаче съвременният световен пазар се характеризира и с редица други черти. Изчезват традиционните бариери и размяната на резултати от дейността става значително по-свободно и интензивно, отколкото преди. Изменя се съставът на участниците на пазара, определяща роля сред които имат ТНК и многочислените задгранични филиали. Значителна част от световната търговия се осъществява в рамките на транснационалните структури, където действат особени цени и отсъства конкуренция. В същото време съперничеството между ТНК и останалите участници на пазара придобива ожесточен характер. Отделни страни, оставайки активни действащи лица на международната арена, до голяма степен губят от суверенитета си по въпросите на вътрешната и международната икономическа дейност. Нов структурен елемент на световния пазар стават международните държавни групировки, създавани с цел интензифициране на търговията и разнообразяване на икономическото сътрудничество между членовете им, а както и за защита от търговска експанзия. Редът и условията на търговските отношения се формират все повече под въздействието на международните икономически организации, в т.ч. регионални и ТНК. Те определят и много от нормите и стандартите на социалната и икономическата политика, на които трябва да се подчиняват отделните страни. Водещите в търговията държави, обединени в рамките на "Голямата седморка", имат решаващ глас в основните междудържавни икономически организации, на тях принадлежат най-големите мощни и влиятелни ТНК, те са главните износители на най-нова техника и технологии, услуги и капитали. Ясно е, че на тях се предоставят

най-напред предимствата на икономическата глобализация. Под влиянието на цялата съвкупност от тези обстоятелства се осъществяват коренни промени във веществената и географската структура на световната търговия и валутно-финансовите отношения, които са прецизно анализирани в трета глава.

Глава четвърта е посветена на вътрешноикономическата политика, нейните участници и въздействието им върху световния пазар. Авторът отбелязва, че при развитието му политическият компонент нерядко преобладава над непосредствените икономически интереси и изгоди и той би трябвало винаги да се има предвид. Външноикономическата политика се разработва от държавите и международните им съюзи и обединения и в съответствие с техните цели се използват едни или други средства за контрол и въздействие върху търговията. Макар че под влияние на процесите на либерализация и глобализация компетенцията на държавите в регулирането на външноикономическите връзки се ограничава, в техните ръце все още са запазени важни властови функции, способни да стимулират или да ограничават износа и вноса както на стоки и услуги, така и на капитали, насочвайки потоците им и променяйки стоковата им структура в съответствие с националните интереси. Във връзка с това авторът прави анализ на съдържанието и средствата на външноикономическата политика, като акцентира върху неразрешимия спор между привържениците на свободната търговия и протекционистите, върху характеристиките на съвременния протекционизъм, ролята на държавата в субсидирането на международната търговия и избора на оптимална стратегия. Специален акцент е поставен на международните организации и институти на търговската политика, на търговско-икономическите блокове и съюзи.

Тайните на международните разчети са предмет на изследване в следващата глава. Трудността по разгадаването им е свързана с факта, че за разлика от вътрешните разчети, те са свързани с преизчисляването на валутите по определен курс. Курсовете се колебаят под влияние на многочислени, понякога трудно доловими фактори, които увеличават рисковете от загуби при разчетите, при това доста по-големи, отколкото при вътрешните операции. Сложни са и механизмите на международните кредитни отношения и миграцията на капиталите. Съвременните международни валутно-финансови отношения включват операции от най-различен характер – от разплащания за стоки и услуги до разплащания за предоставяне и обслужване на международни заеми; от преизчисляване на пенсии и работни заплати до продажба и покупка на чуждестранна собственост и ценни книжа. През последните години все по-често се практикуват борсови операции, продиктувани не от намерения да се купуват стоки или валута, а от желанието за застраховка срещу загуби, свързани с изменението на цените, процентните ставки или валутните курсове за времето от подписването до изпълнението на договора. Това са т. нар.

форвардни и фючърсни сделки, на които авторът отделя специално внимание. Широко разпространение получават и чисто спекулативните операции на международните валутни и фондови пазари.

Международните валутно-финансови отношения, излизайки извън границите на първоосновата си – производството и размяната на материални ценности и услуги, днес придобиват самостоятелно значение. Оборотите на международните фондови борси, както и краткосрочните преливания на парични капитали с цел извличане на печалба от разликата в процентните ставки и валутните курсове, превишават стотици пъти оборотите на световната търговия. Международната валутна сфера все повече следва собствени закономерности за развитие, които нерядко се различават рязко от закономерностите на функционирането на реалната икономика. За изясняване на спецификата им авторът прави обстоен анализ на световните пари (злато, долар, европейски валути до еврото, йена, фунт стерлинг), на колективните валути, на валутните курсове и причините за изменението им, на платежните и инвестиционните баланси.

Глава шеста е посветена на двойствената роля на международния кредит. Прави се заключение, че кредитните отношения често свързват страните по-тясно, отколкото търговските отношения. Това произтича от факта, че натрупаните в продължение на много години и пуснати в обръщение кредитни ресурси (състоящи се от семейни спестявания, пенсионни, застрахователни и други фондове, амортизационни отчисления, оборотни, резервни и временно свободни фондове на предприятията) съществено превишават БВП в развитите страни. Доколкото не всички кредитни ресурси намират печелившо приложение вътре в страните, те във все по-голяма част се изнасят, като темповете на износ на заеман капитал се отличават с особен динамизъм. Авторът анализира географията на международния кредит и неговата икономическа роля, финансовите и дълговите кризи, които разтърсват международната икономика. Накрая, при характеристиката на международната валутно-финансова система се стига до заключение, че тя е пред промени.

Международната миграция е разгледана като движеща сила и резултат от глобализацията. Отчетено е, че САЩ и Канада остават основните страни, които приемат емигранти съгласно установени квоти, но политиката им е насочена към привличане на относително млади хора със знания и квалификация за укрепване на конкурентните позиции в глобалната икономика. По нов начин е анализиран въпросът за “изтичането на мозъци” като проблем на устойчивото и ефективното развитие на икономиката. Международният туризъм е разгледан като особен вид миграция, който оказва все по-голямо въздействие върху хода на икономическото развитие на отделните страни и на световната икономика.

По-нататък в книгата се поставя въпросът за глобалното измерение в развитието на основните икономически отрасли и за защитата на околната

среда. Като най-важни отрасли, чието развитие трябва да е предмет на координираните действия на цялата световна общност, са определени осигуряването с енергия, с продоволствени и селскостопански суровини, развитието и поевтиняването на международния транспорт и електронните комуникации и предотвратяването на опасното разрушение на околната среда. Към тях се добавят преодоляването на разрыва между бедните и богатите страни, ликвидирането на нищетата и неграмотността, борбата с недояждането и опасните заболявания. За решаването на тези проблеми са необходими нови подходи във вътрешната и международната политика.

На този етап преживяващата кризата на преходния период Русия не може да претендира за достойно място в международната икономика. Това заключение се свързва с фактите, че делът ѝ в международната търговия е малко над 1%, икономиката е обременена от огромен външен дълг, конкурентоспособната готова продукция заема скромно място в износа и само по стоки от топлинно-суровинната група и евтините акции на предприятията тя може да е от интерес за участниците в международния пазар. В перспектива обаче нейната роля в глобалната икономика може да нарасне значително, ако се отчетат потенциалните възможности на географското разположение на два континента, изобилието от природни богатства, значителният научно-интелектуален и промишлен потенциал. Резервите за повишаване на конкурентоспособността се свързват с развитието на външноикономическите връзки чрез подпомагане на износителите, защитата на собствените перспективни отрасли и развитието на вносоместителни производства. Основен акцент е поставен върху високотехнологичните отрасли. Потенциалът на Русия е значим в предприятията на военно-техническия комплекс, авиокосмическата и атомната промишленост, биохимията, корабостроенето, енергомашиностроенето, приборостроенето, лазерната техника, средствата за информатика и програмното обезпечение. Особен принос за това има развитието на фундаменталните науки - например извеждането в орбита на руски ракети с чуждестранни спътници, руската военна техника и т.н.

Нарастването на участието на Русия в международната икономика се свързва предимно с производството на готови високотехнологични изделия с висок научен компонент. Във връзка с това е поставен въпросът за ролята на държавата за стимулирането на вноса на най-нова техника и технически опит, за привличането на чуждестранни инвестиции и за защитата на собствените производства, позволяващи да се съкращава нерационалната импортна зависимост. Според автора целият арсенал от средства на външноикономическата политика трябва да се използва именно за тези цели, а не само като източник на бюджетни приходи.

По-нататък се анализират платежният баланс и кредитните отношения на Русия, проблемите на регулирането на външната задлъжнялост, усилията на страната да развива регионалната интеграция.

Последната глава е посветена на международния икономически ред и предизвикателствата на глобализацията. Кратко и ясно са формулирани причините за възникването и принципите на функциониране на двата типа международни икономически отношения след Втората световна война – едните, координирани от МВФ и Световната банка и плана “Маршал”, а другите - от Съвета за икономическа взаимопомощ. Идеите за нов икономически ред след нефтената криза през 1973 г., намерили място в Декларацията на Генералната асамблея на ООН от 1974 и разработките на Римския клуб от 1976 г., се оценяват като идеи на хуманния социализъм, останали без реализация. В началото на XXI век отново в ООН възникват идеи за преустройство на международния икономически ред - т.нар. глобализация с човешко лице. Критичното възприемане на неолИБералната теория, която придава основно значение на свободата на пазарните сили като регулатор на международния икономически живот, става все по-типично в научната и политическата литература. Поствашингтонският консенсус се характеризира като опит за ново решение в глобалната икономика. Вашингтонският консенсус (1990 г.), появил се като рецепта за лечение на икономиките на държави, които не си плащат дълговете, започва да се прилага не само към страни от Третия свят, но и към преходните икономики. При него има идеализация на пазарните отношения, а глобализацията се разглежда като ускорител на развитието на модела на свободната пазарна икономика. Той отговаря на целите на развитите държави, които имат безспорни сравнителни предимства, основани на интересите на намиращите се там ТНК. Сред опонентите на този модел е бившият пръв вицепрезидент на Световната банка Джоузеф Стиглиц.

Поставен е въпросът за необходимостта от действено финансово регулиране, политика за поддържане на конкуренцията, мерки по стимулирането на трансфера на технологии и засилване прозрачността на пазарите. Отделена е значителна роля на държавата, особено за развитието на новите технологии, но се отбелязва, че проектите за промяна на икономическия ред, намерили място в докладите за развитието на човека на Програмата за развитие на ООН, 1999 и след това, не са проекти от близката перспектива. Отчетено е, че е нужна по-реалистична оценка на предимствата и противоречията на процеса на глобализация, обвързване на световните тенденции с демократизацията на обществения живот и на международните отношения.

Ст. н. с. д-р Росица Чобанова